

Nederlandse
editie

G E N D E R
T R O U B L E
J U D I T H
B U T L E R

ten have

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord (1999)	7
Voorwoord (1990)	31

1. Subjecten van sekse/gender/verlangen 41

I. 'Vrouwen' als subject van het feminisme	41
II. De opgelegde orde van geslacht/gender/verlangen	48
III. Gender: de brokstukken van het hedendaagse debat	50
IV. Theoretiseren over het binaire, het unitaire en meer	58
V. Identiteit, sekse en substantiëmetafysica	63
VI. Taal, macht en verschuivingsstrategieën	76

2. Over het verbod, de psychoanalyse en de productie van de heteroseksuele matrix 90

I. De kritische uitwisseling binnen het structuralistische denken	95
II. Lacan, Rivière en de maskeradestrategieën	102
III. Freud en de gendermelancholie	123
IV. Gendercomplexiteit en de grenzen van identificatie	136
V. Verbod, geherformuleerd als macht	145

3. Subversieve lichamelijke handelingen	155
I. De lichaamspolitiek van Julia Kristeva	155
II. Foucault, Herculine en de politiek van seksuele discontinuïteit	177
III. Monique Wittig: lichamelijke desintegratie en fictieve sekse	202
IV. Lichamelijke inscripties, performatieve subversie	229
Conclusie: van parodie naar politiek	249
Verantwoording van de vertaler	261
Noten	263

1.

Subjecten van sekse/gender/verlangen

I. 'Vrouwen' als subject van het feminisme

In het grootste deel van de feministische theorie wordt ervan uitgegaan dat er een identiteit bestaat, aangeduid met de categorie 'vrouwen'; een identiteit die ten grondslag ligt aan feministische belangen en doelen, en die daarnaast ook het subject vormt waarvoor politieke representatie wordt nagestreefd. Maar *politiek* en *representatie* zijn omstreden begrippen. Enerzijds fungeert *representatie* als operationeel begrip in een politiek proces dat grotere zichtbaarheid en legitimiteit van vrouwen als politieke subjecten nastreeft; anderzijds is representatie de normatieve functie van een taal die zowel onthult als vervormt wat we voor waar aannemen over de categorie 'vrouwen'. Voor de feministische theorie is de ontwikkeling van een taal die vrouwen volledig of adequaat neerzet noodzakelijk geweest om de politieke zichtbaarheid van vrouwen te bevorderen. Het belang daarvan leek onmiskenbaar, gezien de sterke culturele tendens om de levens van vrouwen ofwel verkeerd ofwel helemaal niet te representeren.

De laatste tijd is deze gangbare opvatting – over de relatie tussen de feministische theorie en politiek – onder vuur komen te liggen vanuit het feministische discours zelf. Het hele subject 'vrouwen' wordt niet langer in stabiele, onveranderlijke termen begrepen. Veel benaderingen stellen niet alleen de levensvat-

baarheid van 'het subject' als kandidaat voor representatie of voor bevrijding ter discussie; er is daarnaast ook nauwelijks overeenstemming over wat de categorie 'vrouwen' precies inhoudt of zou moeten inhouden. De domeinen van politieke en talige 'representatie' stellen bij voorbaat voorwaarden aan wat wel of geen subject is, met als gevolg dat representatie alleen van toepassing is op dat wat eerder al als subject wordt erkend. Met andere woorden: er moet eerst worden voldaan aan de criteria om een subject te zijn voordat er sprake kan zijn van representatie.

Foucault wijst erop dat juridische machtssystemen zelf de subjecten *voortbrengen* die ze vervolgens gaan representeren.¹ Juridische begrippen van macht lijken het politieke leven te reguleren in volledig negatieve termen – namelijk door individuen, die dankzij een vrije, herroepbare keuze in die politieke structuur zijn terechtgekomen, te begrenzen, hun verboden op te leggen, hen te reguleren, te controleren en zelfs te 'beschermen'. Maar de subjecten die door een dergelijke structuur worden gereguleerd, worden gevormd, gedefinieerd en gereproduceerd volgens de eisen van diezelfde structuur, simpelweg omdat ze daaraan onderworpen zijn. Als deze analyse klopt, dan is de juridische formatie waarin taal en politiek vrouwen als 'het subject' van feminisme representeren, *zélf* een discursieve formatie en dus de uitkomst van een bepaalde versie van een representatieve politiek. En dan blijkt het feministische subject dus discursief gevormd te worden door precies *dát* politieke systeem dat de emancipatie van dit subject zou moeten bevorderen. Dit wordt politiek gezien problematisch als dat systeem aantoonbaar gegerenderde subjecten voortbrengt die zich bevinden op de differentiaalas van dominantie, of als het subjecten voortbrengt die verondersteld worden mannelijk te zijn. Als er sprake is van zo'n systeem, is het zelfondermijnend om je daarop kritiekloos te beroepen voor de emancipatie van 'vrouwen'.

Het vraagstuk rondom 'het subject' is van groot belang in politieke kwesties, en voor feministische politiek in het bijzonder, omdat juridische subjecten nou eenmaal worden voortgebracht

via bepaalde uitsluitingsmechanismen die niet meer zichtbaar zijn zodra de juridische structuur van die politiek eenmaal vaststaat. Met andere woorden: de politieke constructie van het subject gaat gepaard met zekere legitimerende en uitsluitende doelen, en die politieke processen worden feitelijk verdoezeld en genaturaliseerd door een politieke analyse die zich beroept op juridische structuren. Juridische macht 'produceert' dus onvermijdelijk datgene wat ze beweert enkel te representeren; de politiek moet dus oog hebben voor deze dubbele functie van macht, die zowel juridisch als productief is. Het is de wet die het idee van 'een subject voor de wet'² voortbrengt en het vervolgens verdoezelt, zodat die discursieve formatie kan worden neergezet als de natuurlijke basis op grond waarvan die wet haar eigen regulerende hegemonie rechtvaardigt. Het volstaat niet om te onderzoeken hoe we vrouwen op een volwaardiger manier kunnen representeren in taal en politiek; de feministische kritiek zou ook moeten inzien dat de categorie 'vrouwen', het subject van feminisme, wordt voortgebracht en ingeperkt door precies die machtsstructuren waarmee emancipatie wordt nagestreefd.

Het vraagstuk van 'vrouwen' als het subject van feminisme suggereert zelfs dat zoiets als een subject 'voor' de wet, in afwachting van representatie in of dankzij die wet, mogelijk niet bestaat. Wellicht wordt dat subject tot stand gebracht door de wet, net als het beroep op dat temporele 'voor', als het fictieve beginsel van haar eigen aanspraak op legitimiteit. De gangbare aanname over de ontologische integriteit van het subject voor de wet kan dan begrepen worden als het hedendaagse overblijfsel van de hypothese van de natuurtoestand, de door het funderingsdenken gedreven fabel die aan de oorsprong ligt van de juridische structuren van het klassieke liberalisme. Het performatieve beroep op een niet-historisch 'voor' wordt de scheppende voorwaarde voor een presociale ontologie van personen die zich vrijwillig onderwerpen aan het sociale contract – en daarmee dat contract legitimeren.

Naast de op het funderingsdenken gebaseerde fabel dat er zoiets

zou bestaan als een subject, ontstaat er ook een politiek probleem als het feminisme ervan uitgaat dat de term *vrouwen* naar een gemeenschappelijke identiteit verwijst. In plaats van een stabiele betekenaar, die instemmend erkend wordt door degenen die ermee beschreven en gepresenteerd worden, is *vrouwen*, zelfs in het meervoud, een problematische term geworden, een strijdveld, een reden tot zorg. Zoals ook de titel van Denise Rileys boek *Am I that name?* laat zien, hebben we te maken met vele verschillende betekenissen van het woord of de naam 'vrouw'.³ Als iemand een vrouw 'is', is dat zeker niet alles wat diegene is. De term is allesbehalve uitputtend. Niet omdat een aan gender voorafgaand 'persoon' diens specifieke genderkenmerken zou ontstijgen, maar omdat gender in verschillende historische contexten niet coherent en consistent tot stand komt, en omdat gender kruist met raciale, klasse-gerelateerde, etnische, seksuele en regionale modaliteiten van discursief opgebouwde identiteiten. Daarom is het onmogelijk om 'gender' los te koppelen van de politieke en culturele kruispunten waarop het voortgebracht en in stand gehouden wordt.

De politieke aanname dat er een universele basis moet zijn voor het feminisme, een basis die gezocht moet worden in een identiteit die in alle culturen hetzelfde zou moeten zijn, gaat vaak samen met het idee dat vrouwenonderdrukking altijd dezelfde vorm heeft, die zichtbaar wordt in de universele of hegemone structuur van het patriarchaat of van mannelijke overheersing. Het idee van een universeel patriarchaat is de afgelopen jaren van alle kanten bekritiseerd, omdat het niet goed verklaart hoe genderonderdrukking precies werkt in de concrete culturele context waarin het gebeurt. Als die uiteenlopende contexten al in ogenschouw worden genomen in zulke theorieën, dan gebeurt dat vooral om 'voorbeelden' of 'illustraties' te geven bij een universeel principe dat in beginsel wordt aangenomen. Dit soort feministische theorievorming is bekritiseerd vanwege de neiging om niet-westerse culturen te koloniseren en ze zich toe te eigenen, om daarmee uiterst westerse theorieën over onderdrukking te ondersteunen, en ook omdat er in die theorie vaak een 'derde

wereld' wordt geconstrueerd of zelfs een 'Oosten' waar gender-onderdrukking subtiel wordt uitgelegd als een symptoom van een in essentie niet-westers barbarisme. De urgentie waarmee het feminisme het patriarchaat een universele status heeft verleend, om zo de eigen claims over haar representativiteit sterker te kunnen neerzetten, heeft vaak geleid tot een categorische of denkbeeldige universaliteit van een structuur van overheersing, die dan verantwoordelijk wordt gehouden voor een door vrouwen gedeelde ervaring van onderdrukking.

En hoewel dat idee van een universeel patriarchaat niet meer zo geloofwaardig is als het ooit was, blijft het idee dat er een gedeeld begrip van 'vrouwen' is, een uitvloeisel van dat patriarchale denkkader, toch hardnekkig bestaan. Zeker, er zijn genoeg discussies over gevoerd: hebben 'vrouwen' eigenlijk iets met elkaar gemeen wat aan hun onderdrukking voorafgaat, of zijn 'vrouwen' enkel vanwege die onderdrukking met elkaar verbonden? Is er iets eigens aan de culturen van vrouwen, iets wat losstaat van hun onderwerping aan de heersende mannelijke culturen? Worden de specificiteit en integriteit van de culturele en talige praktijken van vrouwen altijd gespecificeerd tegenover een dominantere culturele formatie, en om die reden binnen de perken daarvan? Bestaat er zoiets als een domein van het 'specifiek vrouwelijke', een domein dat én onderscheiden is van het mannelijke domein op zich én herkenbaar is in zijn eigenheid door een ongemarkeerde en, om die reden, vooronderstelde universaliteit van 'vrouwen'? De tweedeling masculien/feminien vormt de basis voor het exclusieve raamwerk waarin die eigenheid kan worden herkend, maar op alle andere manieren wordt die vrouwelijke 'eigenheid' weer volledig uit de context gehaald en losgekoppeld, zowel analytisch als politiek gezien, van klasse, ras, etniciteit en andere assen van machtsrelaties die 'identiteit' vormgeven en tegelijkertijd duidelijk maken dat een enkelvoudige opvatting van identiteit een misvatting is.⁴

Ik zou willen aanvoeren dat de vermeende universaliteit en eenheid van het subject van feminisme in feite worden ondermijnd

door de beperkingen van het representatiediscours waarbinnen het functioneert. De voorbarige nadruk op een vast, stabiel subject van het feminisme, namelijk de naadloze categorie 'vrouwen', leidt tot allerlei weigeringen om die categorie überhaupt te accepteren. Deze domeinen van uitsluiting laten zien hoe dwingend en regulerend die constructie eigenlijk is, ook al werd ze voor emancipatoire doeleinden ontwikkeld. De versplintering binnen het feminisme, en het paradoxale verzet tegen feminisme door 'vrouwen' die het feminisme beweert te vertegenwoordigen, duiden op de onvermijdelijke grenzen van identiteitspolitiek. Het idee dat feminisme bredere representatie zou kunnen nastreven voor een subject dat het zelf construeert, heeft als ironisch gevolg dat feministische doelen niet behaald dreigen te worden, omdat het feminisme zelf geen rekening houdt met de krachten die aan de eigen representatieclaims ten grondslag liggen. Zelfs als er enkel om 'strategische' redenen een beroep wordt gedaan op de categorie vrouwen, blijft dit probleem bestaan, omdat strategieën nou eenmaal altijd effecten hebben die het doel waarvoor ze bedacht zijn overstijgen. In dit geval is uitsluiting zelf wellicht zo'n onbedoelde bijwerking. Door te willen voldoen aan een vereiste voor een op representatie gebaseerde politiek, namelijk dat het feminisme een stabiel subject moet formuleren, maakt het feminisme zich kwetsbaar voor beschuldigingen van ernstige misrepresentatie.

Uiteraard is de politieke taak hier niet om representatieve politiek af te wijzen – alsof dat überhaupt zou kunnen. De juridische structuren van taal en politiek geven het hedendaagse machtsveld vorm; er bestaat dus geen positie buiten dit veld, enkel een kritische genealogie van de rechtvaardigingspraktijken ervan is mogelijk. Het kritische uitgangspunt is dan ook *het historische heden*, zoals Marx het noemde. En de opdracht luidt: geef binnen dit gevestigde raamwerk een kritische analyse van de identiteitscategorieën die door de hedendaagse juridische structuren voortgebracht worden, en als natuurlijke, geëxisteerde gegevens gepresenteerd worden.

Misschien bestaat er op dit moment in de culturele politiek,

in een tijdsgewricht dat door sommigen ‘postfeministisch’ zou worden genoemd, de gelegenheid om vanuit een feministisch perspectief na te denken over de oproep om een feministisch subject te construeren. In de feministische politieke praktijk lijkt een grondige herziening van ontologische identiteitsconstructies noodzakelijk, om zo tot een representatieve politiek te komen die het feminisme nieuw elan kan geven, op nieuwe gronden. Anderzijds is het wellicht tijd voor een radicale kritiek die de feministische theorie probeert te bevrijden van de noodzaak om één enkele, bestendige basis te construeren – een basis die nou eenmaal altijd zal worden weersproken vanuit bepaalde identiteitsposities (of anti-identiteitsposities) die erdoor worden uitgesloten. Kan het zo zijn dat de uitsluitingspraktijken waardoor feministische theorie gebaseerd is op het idee van ‘vrouwen’ als subject, de feministische doelen om de aanspraak op ‘representatie’ te vergroten paradoxaal genoeg juist ondergraven?⁵

Misschien is het probleem nog groter. Is de constructie van de categorie ‘vrouwen’ als coherent, stabiel subject niet ongewild debet aan de regulering en reïficatie van genderverhoudingen? En is dat soort reïficatie niet precies het tegenovergestelde van wat het feminisme nastreeft? Is het wellicht zo dat de categorie ‘vrouwen’ enkel stabiel en samenhangend kan zijn binnen de context van de heteroseksuele matrix?⁶ Als een stabiele opvatting van gender niet langer het fundament vormt voor feministische politiek, is een nieuw soort feministische politiek wellicht wenselijk: een politiek die juist die reïficaties van gender en identiteit kan bestrijden, een politiek die de veranderlijke constructie van identiteit als methodologische of normatieve voorwaarde stelt, of, meer nog, als politieke doelstelling.

Het achterhalen van de politieke operaties die zowel voortbrengen als verbergen wat in aanmerking komt als het juridische subject van het feminisme, dat is precies de taak van een *feministische genealogie* van de categorie ‘vrouwen’. Al tijdens dat streven om ‘vrouwen’ als subject van feminisme ter discussie te stellen, blijkt misschien wel dat het klakkeloze beroep op die categorie

verhindert dat het feminisme werkelijk een op representatie gebaseerde politiek vormt. Wat voor nut heeft het om representatie te verbreden tot subjecten die worden geconstrueerd op basis van uitsluiting van hen die niet voldoen aan de onuitgesproken, normatieve vereisten om dat subject te kunnen zijn? En welke machts- en uitsluitingsverhoudingen worden onbewust in stand gehouden als representatie het enige politieke doel wordt? De identiteit van het feministische subject zou niet de fundering onder feministische politiek moeten zijn, als dat subject tot stand komt in een machtsveld dat zichzelf regelmatig verbergt achter de bewering dat die grond bestaat. Paradoxaal genoeg kan 'representatie' wellicht alleen van nut zijn voor het feminisme zodra het subject 'vrouwen' nergens meer voorondersteld wordt.

II. De opgelegde orde van geslacht/gender/ verlangen

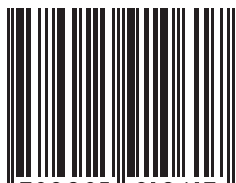
Om identiteitsgebaseerde solidariteit te construeren, wordt vaak een beroep gedaan op een onproblematische eenheid van 'vrouwen'. Maar het feministische subject is aan splijting onderhevig, door het onderscheid tussen sekse en gender. Hoewel dat onderscheid aanvankelijk bedoeld was om de biologie-als-lotsbepaling-denkwijze ter discussie te stellen, ondersteunt het nu het argument dat hoe hardnekkig sekse biologisch ook lijkt te zijn verankerd, gender cultureel geconstrueerd wordt. Gender is dus niet het causale gevolg van sekse, en het lijkt ook niet zo'n vaststaand gegeven als sekse te zijn. De eenheid van het subject wordt dus mogelijk al onderuitgehaald door dit onderscheid, dat ruimte laat om gender te zien als veelvormige interpretatie van sekse.⁷

Als gender niets meer is dan de culturele betekenissen die aan het geslachtsgebonden lichaam worden toegekend, dan kan dus niet beweerd worden dat gender op welke manier dan ook voortkomt uit sekse. Het logische gevolg van het onderscheid sekse/gender is een radicale breuk tussen geseksueerde lichamen en

JUDITH BUTLER is een filosoof en gendertheoreticus uit de Verenigde Staten. Eerder verscheen *Wie is er bang voor gender?* bij Uitgeverij Ten Have.

WWW.UITGEVERIJTENHAVE.NL

9 789025 910617 >

NUR 730

Met *Gender trouble* (1990), een van de grondteksten van de queertheorie, veranderde Judith Butler blijvend het denken over sekse, gender en identiteit. Butler stelt niet alleen begrippen als 'vrouw', 'man', 'mannelijk' en 'vrouwelijk' ter discussie, maar ook het vertrouwde onderscheid tussen biologische sekse en sociaal gevormd gender. Wat als natuurlijk en vanzelfsprekend geldt, blijkt mede gevormd door taal, culturele normen en machtsverhoudingen. Gender is volgens Butler geen vaste identiteit of innerlijke waarheid, maar performatief: het krijgt vorm door de voortdurende herhaling van handelingen, gedragingen en sociale verwachtingen.

Daarmee stelt *Gender trouble* ook een fundamentele politieke vraag: wie wordt door onze categorieën zichtbaar en wie wordt erdoor buitengesloten? Butlers kritiek op vaste identiteiten en diens zoektocht naar mogelijkheden om bestaande gendernormen te ondermijnen hebben diepgaande invloed gehad op feminisme, queertheorie, kunst, cultuur en politiek en blijven tot op de dag van vandaag debat oproepen.

 ten have